

ERKEN DÖNEM OSMANLI SELÂTİN CAMİ MİNBERLERİ*

Dr.Gülay APA

Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü

ÖZET

Camilerde, Cuma ve bayram günlerinde hatibin üzerine çıkarak hutbe okuduğu merdivenli, yüksek bir kürsü olan minberler zaman içinde esas şekline kavuşmuştur. Daima mihrabın sağına konulan minberler, camilerin en önemli ve en süslü kısımlarından birini teşkil ederler.

Bu çalışmamızda Erken Osmanlı Dönemine ait minberler form ve süsleme açısından ele alınacaktır. Çalışmamız selâtin camilerle sınırlıdır. Osmanlı Selâtin Camileri içerisinde Erken Döneme ait orijinal üç tane örnek ulaşılmıştır. Erken Dönemde minberler form ve süsleme açısından ağırlıklı olarak Selçuklu geleneğini devam ettirmektedir. Bunun yanı sıra motif ve formlarda yenilikler kendini hissettirmektedir. Minber yüzeyleri geometrik ve bitkisel olarak yoğun biçimde süslenmiştir. Bu örnekler Sultan camilerinde yer aldıkları için dönemin sanat anlayışını en üst düzeyde üzerlerinde görmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Minber, Osmanlı, Mimari, Cami

SUMMARY

The pulpits of Early Ottoman Imperial (Selatin) Mosques

The pulpits, the staired raised rostrum, where the imams give khutbas on Fridays and the days of Ids in the mosques have gradually gained their real forms. The pulpits which were always put in the right side of mihrab form one of the most important and ornamented parts of the mosques.

In this article, the pulpits of early Ottoman period will be examined from the aspect of form and ornamentation. This article deals with only the Salatin mosques. Among the Ottoman Imperial (Selatin) Mosques, three original samples belonging to the Early Period have come down to our time. The pulpits from the Early Period have followed the Seljuk tradition in terms of form and ornamentation. In addition to this, innovations in the motifs and forms have been observed. The surfaces of the pulpits have been ornamented with geometrical and plant forms without leaving any space. Because of the fact that the examples we dealt with are in the Sultan mosques, is also reflected on the pulpits which are considered as the best examples of the art understanding of that period.

Key Words: Pulpits, Ottoman, Architecture, Mosque.

Osmanlı Mimarisinde sultanlar tarafından yaptırılan camiler şüphesiz

* Bu çalışma S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanmış olan "Osmanlı Dönemi Selâtin Cami Minberleri" konulu doktora tez çalışmasının bir bölümünün özetidir. Bu tez çalışması Selçuk Üniversitesi BAP Koordinatörlüğü tarafından desteklenmiştir.

büyük önem taşımaktadırlar. Bu eserler devletin ekonomik gücünün göstergesi, toprakları üzerindeki dini ve siyasi hâkimiyetinin sembolüdür. Bu sebeple tahta geçen yeni sultanlar hükümdarlık alameti olarak imar faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu eserlerin ihtişamı devletin gücü oranında artmıştır.

Sultanlar kendilerini ebedileştirmek için kalıcı eserler yaptırmak istemişlerdir. İşveren devlet adamları, eserlerini yalnızca halkın ihtiyacını karşılamak için değil, saltanatlarının gücünü göstermek, şahsi estetik anlayışlarını, sanatçı yönlerini ve dünya görüşlerini sergilemek arzusu ile yaptırmışlardır. Osmanlı sultanlarının yaptıracakları eserlerin şekline önceden veya inşaat sırasında müdahale ettikleri bilinmektedir¹.

İslâm devletlerindeki devlet adamı anlayışının ve her şeyin devlet adamlarından beklenmesinin bütün Türk devletlerinde aynı olması sebebiyle, asıl ve büyük işverenler, gerek mimarlık alanlarında, gerekse kıymetli küçük el sanatlarında daima sultanlar, hanedan üyeleri, vezirler, valiler ve devletin üst kademesindeki diğer idareciler olmuştur².

Bu araştırmada; devrinin en üst seviyedeki sanatsal faaliyetlerini yansıtan sultan camileri içinde Erken Dönem Osmanlı minberlerinin form ve süsleme özellikleri incelenecektir.

Osmanlı minberleri elemanları açısından Osmanlı öncesi dönemlere göre bazı farklılıklar göstermektedir. Bu yüzden minber elemanlarına daha önce verilen isimler eğer anlamca karşılamıyorsa veya yeni bölümler eklenmişse daha uygun olduğu düşünülen yeni terimler önerilmiştir.

Konuyu iyi kavrayabilmek bakımından minber kavramının ortaya çıkışı ve sembolizmi üzerinde bazı değerlendirmelerde bulunmak yararlı olacaktır.

Minber'in, "Camilerde hatibin çıkarak hutbe okuduğu, kapısı, merdiveni ve en üst yerinde, oturulacak sahanlığı olan yer"³, "camide üzerinde hutbe okunan merdiven biçiminde litürjik öge"⁴, "Arapça yükseklik anlamındaki nebr kelimesinden türetilmiş olup mekân adı olarak "minber" denilmiştir. Üzerine çıkılacak yüksekçe yer demektir. Çoğulu "menâbir"dir. Cami ve mescidlerin içinde hatibin çıkıp hutbe okumasına mahsus merdivenli yüksek kürsü. Aşağı tarafında perde ile örtülmüş bir kapısı ve en yüksek yerinde durulacak bir sahanlığı olup bu sahanlığın dört köşesindeki direklere istinad edilen küçük bir kubbesi ve bunun üstünde de minare külâhı gibi bir külâhı vardır. Minberler taştan inşa olduğu gibi ağaçtan da yapılır. Yanları ve kapılarının üstü tezyin olunur"⁵ şeklinde tanımlamaları mevcuttur.

Camilerde Cuma ve bayram günleri hatiplerin hutbe okumak için çıktıkları

1 Çam, N., İslâm'da Sanat, Sanatta İslâm, Ankara, 1999, s. 137

2 Dündar, A., Arşivlerdeki Plân ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. ve XIX. Yüzyıl), Ankara, 2000, s. 7

3 Turani, A., "Minber", Sanat Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 2000, s. 92

4 Sözen, M. - Tanyeli, U., Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1986, s. 162

5 Arseven, C.E., "Minber", Sanat Ansiklopedisi, Cilt: 3, İstanbul, 1966, s. 1412

merdivenli yüksek kürsüye İslam dünyasında minber denilmiştir.

Hz. Peygamber Medine'deki Mescid-i Nebevi'de ashaba önceden Allah'ın emirlerini ayakta durarak duyururken daha sonra ashab hurma ağacından bir direk dikerek ona yaslanmalarını istemişlerdir⁶. Sonra İlgın ağacından üç veya dört basamaklı bir minber yapılmıştır⁷. Bu minberin arkasında dayanacak üç tane de sütun olduğu ve Hz. Muhammed'in üçüncü basamağa oturup ayaklarını ikinci basamağa koyduğu rivayet olunmaktadır. Hz. Peygamber Cuma hutbelerini ve diğer emir ve nasihatlerini ashaba buradan duyururdu. Bu bilgilere göre minber başlangıçta bir kürsü, bir taht şeklindeydi. Cuma hutbelerinde bir minber, başka zamanlarda ise yabancı elçileri kabul ettiği bir taht olarak kullanılıyordu. Bu özelliği sebebiyle minber daha sonraki yıllarda saltanat alâmetlerinden biri olarak kabul edilmiştir⁸. Hz. Peygamberin vefatından sonra Hz. Ebubekir de bu minbere çıkmış ve cemaat de ona biat etmişti. Hz. Ebubekir'den sonra diğer halifeler de bu geleneğe uymuşlardır⁹. Valiler de vazifeye başladıklarında ve ayrıldıklarında minbere çıkmayı adet haline getirmişlerdir. Bu duruma göre minberin ilk zamanlarda ibadet ile bir münasebeti yoktu. Nitekim çeşitli minyatürlü yazmalarda kadıların da zaman zaman böyle basamaklı taht-minberler üzerinde otururken resmedildikleri görülmektedir. Divan toplantılarında da hükümdar buraya çıkardı. Bu haliyle minber hutbe veya vaaz eden hatibin, muhakeme eden kadı'nın, toplantıları idare eden hükümdarın orada bulunanlara karşı durumunu kuvvetlendiren bir unsurdur.

Halifeler başkentin merkez camisinde imamet görevini yerine getiriyor ve idarede minberden büyük ölçüde yararlanıyorlardı. İlk dönemde namazı bizzat halifeler kıldırırdı. Zaman içinde halifeler namaz kıldırılmak ve hutbe okutmak için yerlerine vekil tayin ettiler. Vekiller de halifelerin ismini zikrederek dua etmeye başladılar. Minber üzerinde halifeye ilk dua eden kişi İbn-i Abbas'tır. İbn-i Abbas Basra valisi iken Hz. Ali'ye dua etmiş ve ondan sonra da bu gelenek sürdürülmüştür. Çok sayıda İslâm devletinin kurulmasından sonra halifenin yanında hükümdarın da ismi anılıyordu. Bu uygulama da zaman içinde son bularak minberde sadece gücü elinde bulunduran hükümdar anılmaya başlandı. Hutbede yöneticinin isminin anılması, hükümdarlığın alametlerinden birisidir¹⁰. Minber başlangıçta merkezi idarenin bir sembolü idi ve sadece Mescid-i Nebevi'de bulunmasına izin verilmişti. Hz. Ömer, valiliği sırasında Mısır'da minber

6 Eyyub Sabri Paşa, Mir'âtü'l-Harameyn, Cilt: 2, İstanbul, H. 1304 (1887), s. 406-407

7 Bu minberin ustasının adı ile ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Bu konuda bkz.; Muhammed Abdulhay el-Kettâni, Et-Terâtibü'l-İdâriyye (Hz. Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar), Cilt: 1, İstanbul, 1990, s. 148; Can, Y. - Gün, R., "Erken Dönem İslam Mimarisinde Yabancı Usta ile Devşirme ve Yabancı Malzeme Kullanımı", İstem, Yıl: 4, Sayı: 8, Konya, 2006, s. 134

8 Çam, N., age., s. 177

9 Michell, G., Architecture of the Islamic World, London, 1978, p. 36; Ronart, S. - Ronart, N., Concise Encyclopaedia of Arabic Civilization, Amsterdam, 1959, p. 370-371; Köksal, M.A., İslâm Tarihi, Cilt:1, İstanbul, 1967, s. 136; Diez, E., "Minber", İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 8, İstanbul, 1979, s. 335; Meier, F., "Der Prediger Auf Der Kanzel (Minbar)", Bausteine II: Ausgewählte Aufsätze zur Islam wissenschaft, Stuttgart, 1992, p. 672-673; Bloom, J., "The Masterpiece Minbar", Saudi Aramco World, 48:3, May/June 1998, p. 2

10 İbn-i Haldun, Mukaddime, (Çev. Halil Kendir), Ankara, 2004, s. 358-359

yaptırmak isteyen Amr. b. As'a müsaade etmedi¹¹. Amr'ın biraz yüksekçe yaptırdığı minberin Hz. Ömer'in emriyle yıktırılmasından sonra camiye Nubia kralı Zakharia'nın hediyesi olan yeni bir minber konulmuştur¹². Hz. Ebu Bekir'den itibaren halifeye biat minberde yapılıyordu. Halife de biatten sonra idarede takip edeceği genel prensipleri minberde okuduğu ilk hutbe ile ilan ederdi. Minber bu fonksiyonuyla anayasaya sahip toplumlarda üzerinde devlet siyasetinin açıklandığı kürsülere benzetilmiştir¹³. Hz. Osman muhaliflerine karşı kendi icraatını minberde savunmuş ve bu âdet ondan sonra da devam etmiştir. Halifeler hacca gittikleri zaman Mekke ve Medine'deki camilerin minberlerinden, İslam dünyasının her tarafından gelen Müslümanlara hitap etme imkânı buluyorlardı¹⁴.

Hz. Peygamber'in minberi, ahkâmın öğretildiği, yanlış hukuki uygulamaların düzeltildiği bir yerdi. Hz. Peygamberin, " Benim şu minberimin dibinde kim yalan yere yemin ederse cehennemdeki yerine hazırlansın" mealindeki hadisi, davalara Mescid-i Nebevi'nin minberi yanında bakıldığını göstermektedir. Nitekim Buhari'nin naklettiğine göre Hz. Ömer ve Mervan'ın davalara baktıkları yer minberin yanındaydı. Miladi 976'da Halife Aziz Billah zamanında Ali b. Numan'ın kadılığa tayin kararnamesi, Amr b. As Camii minberinden okunarak duyurulmuştur. Hz. Peygamber savaş kararlarını genellikle mescitte verir ve bunu minberden ilan ederdi¹⁵.

Camilerde daima mihrabın sağına konulan minberler, camilerin en önemli ve en süslü kısımlarından birini teşkil ederler. Taş, ahşap, mermer, tuğla, çini ve alçı gibi malzemelerden yapılabilen minberlerin günümüze ulaşabilen en erken örneği, kuzey Afrika'da Kayravan'da yapılan ahşap minberdir. Abanozdan yapılmış olup hatibin durduğu yere on yedi basamaklı merdivenle çıkılan minberin giriş kapısı üzerinde tacı yoktur. Birbirinden farklı ölçülerde ve tezyinatta ikiyüze yakın oymalı parçadan oluşmakta ve bugünkü minber anlayışımıza göre ilk örneği oluşturmaktadır¹⁶.

Abbasiler zamanında benzer şekilde yapılmış minber tipleri Mısır ve Suriye'ye yayılmıştır. Fatimiler (910-1171) devrinde yapılan minberlerin kapıları, taşları, şerefeleri (köşkleri) bulunuyordu. Bu tipte en iyi örnek 1168 yılında Nure'd-Din için Kudüs'te inşa edilen Aksa Camii minberidir. İran ve Afganistan'da bulunan en erken tarihli minberler Moğol istilacıları tarafından tahrip edilmiştir ancak, Timur zamanına ait pek çok örnek bulunmaktadır. Bunlardan

11 Zwemer, S.M., "The Pulpit in Islam", The Muslim World, Vol.XXIII, New York, July, 1933, p. 220; İbn-i Haldun, age., s. 358

12 Can, Y. - Gün, R., agm., s. 140; Can, Y., "Erken Dönem İslâm Toplumunda Mevcut Sosyo Kültürel ve Dini Bazı Duyarlılıkların Sanata Yansımaları"; İstem, Yıl: 4, Sayı: 8, Konya, 2006, s. 117

13 Goitein, S.D., "The Origin and Nature of the Muslim Friday Worship", The Moslem World, Vol. XLIX, 1959, p. 188; Asghar, F., "The Role of the Islamic Pulpit", Journal of Communication, 29:3, 1979, p. 103

14 Önkal, A. - Bozkurt, N., "Câmi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 7, İstanbul, 1993, s. 51

15 Zwemer, S.M., "The Sword Of Mohammed And Ali", The Moslem World, Vol. XXI, New York, April, 1931, p. 109-121; Önkal, A. - Bozkurt, N., agm., s. 52-53

16 Diez, E., agm., p. 336

en önemlilerinden biri Meşhed'deki Djawahr Shah Agah'tır (1436-1446). Bu minberdeki bütün elemanlar, beşgen ve yıldız şekilli panolar kıvrık dallarla kaplanmıştır¹⁷.

Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'ya gelen Türkler, Müslümanlar tarafından fethedilen bütün ülkelerde olduğu gibi ibadet için başlangıçta kiliseleri kullanmış olmalıdırlar. Kaynakların, Sultan Melikşah'ın Anadolu'da fethedilen şehirlere minber gönderdiğini söyleyen H. Karamağaralı, Büyük Selçuklu Sultanı'nın Anadolu'ya minber göndermesini fetih günlerinin zor şartlarında Türklerin Anadolu'da minber yapmak imkânına bile sahip bulunmadıklarını belirtir¹⁸. Bu minberlerin nakli mümkün olduğuna göre ahşaptan yapıldıklarına şüphe yoktur.

İlk Selçuklu ahşap minberlerinin iskeleti (12. yy) kapı söveleri, merdiven korkulukları, şerefe (köşk) altları ile yan satırların alt kısımlarında boydan boya uzatılmış genellikle dikdörtgen prizma şeklinde hazırlanmış abanoz, ceviz, elma, armut gibi sığağa ve rutubete dayanabilen sert ağaçlar kullanılarak künde-kâri tekniğinde oluşturulmuştur. Bu teknikte iskelet arasında kalan yüzlerin, dayanıklı sert ağaçlardan yapılmakla beraber zamanla çatlayıp bozulmaları için küçük parçalarla doldurulması esastır. Bu parçalar çok kollu yıldızlar ve çeşitli geometrik şekillerde kesilir, kenarları yuvalı, dişli olarak hazırlanır, birbirine geçme olarak yerlerine yerleştirilir, bu suretle çatılar (yan aynalar) arasındaki yüzler de tamamlanırdı.

Anadolu Selçuklu Dönemi'nde hakiki künde-kâri veya taklit künde-kâri tekniğinde yapılmış çok önemli örnekler bulunmaktadır. Konya Alâaddin (1155-56), Aksaray Ulu (12. yy.), Harput Sare Hatun (12. yy.), Malatya Ulu (13. yy.), Siirt Ulu (13. yy.), Sivrihisar Ulu (1275) ve Beyşehir Eşrefoğlu (1298-99) Camii minberleri hakiki künde-kâri tekniğinde yapılmış önemli örneklerdir. Niğde Sungurbey (14. yy.), Ürgüp Damsa Köyü Taşkınpaşa (14. yy. başı), Birgi Ulu (1322), Manisa Ulu (1376-77), Manisa İvaz Paşa (1478) Camii minberleri Selçuklu geleneği sürdüren geç eserlerdir. Taklit künde-kâri tekniğinde yapılmış minberler ise; Ankara Alâaddin (1197-98), Kayseri Ulu (1205), Kayseri Huand Hatun (1237), Ankara Kızılbaş (13. yy.), Divriği Ulu (1228-29), Ankara Arslanhane (1289-90), Çorum Ulu (1306) Camii minberleridir¹⁹.

Klasik diyebileceğimiz bir minber, kapı, gövde ve şerefe (taht-köşk) olarak üç esas kısımdan oluşur. Kapı; yan söveleri, aynalıği, tacı ve kapı kanatlarını ihtiva eder. Ancak Osmanlı Döneminde minberler çoğunlukla mermerden inşa edildiği için kapı kanatları yerini kemerli açıklık şeklinde düzenlenen girişlere bırakmıştır. Gövde; yan aynalıklar, merdiven, korkuluk ve yanlarda şerefe/köşk altı kısımlarından müteşekkildir. Şerefe (köşk-taht)

¹⁷ Petersen, A., Dictionary of Islamic Architecture, London, 1996, p. 191-192

¹⁸ Karamağaralı, H., age., s. 5

¹⁹ Öney, G., Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları, Ankara, 1992, s. 138-139

denilen kısımda ise sahanlık, kubbe veya külah ve alem vardır. Minber elemanları olarak tanımladığımız bu unsurları, alt başlıklar halinde kısa tanımlarını yaparak açıklamak yararlı olacaktır.

Giriş: Minberlerin basamak başlangıcında kemerli açıklık şeklinde düzenlenen ve minbere geçişi sağlayan bölüm. Tıpkı büyük yapıların taçkapıları gibi üzerinde kitabelik yer almakta ve dönemine uygun taç ile sonlanmaktadır. Osmanlı Dönemine kadar kapı kanatları olan örnekler mevcut ise de Osmanlı Selâtin Camileri içinde kapı kanatları olan tek örnek Bursa Ulu Camii minberidir.

Aynalık altı Bölümü: Minber kaidesinin hemen üzerinde yükselmektedir ve Osmanlı Erken Dönem sonlarında kemerli açıklıklara dönüşmüştür. Özellikle Osmanlı Dönemi minberlerinde karşımıza çıkar.

Yan Aynalıklar: Gövdeyi oluşturan ve minberlerin yan yüzlerinin form özelliğinden dolayı üçgen olan geniş alanın adıdır.

Korkuluk: Minberi iki yanından sınırlandıran ve merdivenleri kuşatan eleman.

Köşebent: Minber korkuluğu ile giriş sövelerini birbirine bağlayan köşelerde estetik amaçla yapılmış küçük süslü unsur.

Geçit: Genellikle kemerli açıklık şeklinde bulunan ve minberle kesintiye uğrayan harimde geçişi sağlayan bölümdür. Geçit bölümü Selçuklu döneminde kapalı panolar şeklinde düzenleniyordu. Bursa Ulu Camii ve Edirne Eski Camii minberlerinde bu geleneğin devam ettiğini görüyoruz. Ancak daha sonraki örneklerde geçit bölümü kemerli açıklık şeklinde düzenlenmiştir.

Geçit üstü panosu: Geçit bölümünün hemen üzerinde yer alan dikdörtgen pano. Yüzeyi sade bırakıldığı gibi, dönemine uygun olarak süslenen örnekler de mevcuttur.

Köşk altı panosu: Genellikle yüksek olan minberlerde karşımıza çıkar. Geçit üstü panosunun üzerinde yer alan dilimli kemerli açıklık şeklinde düzenlenen bölümdür.

Köşk: Minberin en üst bölümünde taht olarak da adlandırılan dört taşıyıcı ile yükseltelen bölüm.

Köşk yan pano: Minber köşkünün doğu ve batı tarafındaki, yan yüzlerdeki açıklığı kapatan ve genellikle korkuluğun devamı şeklinde düzenlenen panolardır.

Kasnak: Minber külahının oturtulduğu çokgen ya da silindirik elemanlardır.

Külah: Minber köşkünün örtüsü şeklinde düzenlenmiş külahlar yüksekliği sağlayan en önemli unsurlardır.

Alem: Külahın bitiminde yer alan metalden süslemeli unsur. Türk Sanatında alem geleneği mimarideki diğer elemanlar gibi minberde de devam etmektedir.

Osmanlı Devleti, tarihçiler tarafından sanat ve mimarlık açısından “erken,

klâsik ve geç” olarak üç ana dönem halinde incelenmektedir. Biz de konumuzu bu ayırımı bağı kalarak belirledik.

ERKEN DÖNEM OSMANLI SELÂTİN CAMİ MİNBERLERİ

Erken Dönem Osmanlı minberleri gerek form gerekse süsleme özellikleri açısından hem Selçuklu geleneğini devam ettirirler hem de klasik Osmanlı minberini hazırlarlar.

Minber formu açısından Erken Dönemde henüz klasik çizgileri tam olarak görmek mümkün değildir. Minberlerde bu dönemde formdan çok, yoğun süsleme programı dikkat çekmektedir. Klasik Dönemde karşımıza çıkacak olan elemanlar ya tam olarak oluşmamıştır ya da hiç yoktur.

Selâtin Camiler içerisinde Erken Döneme ait üç örnek bulunmaktadır. Örnekler minber elemanlarına göre incelenecektir.

Girişler ve Giriş Taçları

Minberlerin girişleri, anıtsal bir taç kapı gibi düzenlenmektedirler. Bursa Ulu Camii (1-3. Foto. - 1. Çizim) ve Edirne Eski Camii (4-6. Foto. - 2. Çizim) minberleri, form açısından Selçuklu geleneğinin hakim olduğu örneklerdir. Özellikle Bursa Ulu Camii minber girişinde kapı kanatlarının olması eski bir gelenektir. Diğerlerinde girişler kapı kanadı olmaksızın kemerli açıklık olarak düzenlenmiştir. Bu düzenleme hem Klasik hem de Geç Osmanlı Döneminde devam edecektir. Klasik Dönemde çok fazla karşımıza çıkacak olan minber girişindeki sütunce uygulaması açısından ilk örnek, Bergama Ulu Camii minberidir (7-9. Foto. - 3. Çizim).

Minber girişleri mutlaka bir taç ile sonlanırlar. Taç yüzeyleri boş bırakılmayıp, bitkisel ve yazılı motiflerle süslenmiştir. Bursa Ulu Camii minber tacı üçgen şeklindedir. Tacin yüzeyi delikli tekniğinde bitkisel olarak süslenmiştir. Üçgenin kenarlarına gelen rumilerle taç dalgalı bir forma sahiptir. Yine kenarları dalgalı formda üçgen şeklindeki Bergama Ulu Camii minberinin taç yüzeyinde aynalı yazı görülür. Kenarlarında kalan boşluklar hatayilerle doldurulmuştur.

Basamaklar

Erken Dönem Osmanlı Selâtin Cami minberlerinde basamak sayıları birbirinden farklılık göstermektedir. Bergama Ulu Camii ve Edirne Eski Camii on iki, Bursa Ulu Camii minberi ise on dört basamaklıdır. Minber uzunluklarının basamak sayısını doğrudan etkilemediği görülmektedir. 6.23 m.lik ölçüsüyle Erken Dönemde en uzun minber olmasına rağmen Edirne Eski Camii minberi, on iki adet basamağıyla en az basamak sayısına sahip minberlerden biridir. Merdivenler açısından Osmanlı minberleri içinde, bütün basamakların süslendiği tek örnek Edirne Eski Camii minberidir (5. Çizim). Her bir basamak birbirinden farklı şekilde zemin oyma tekniğinde geometrik olarak işlenmiştir (10. Foto.).

Aynalıkaltı Bölümü

Bergama Ulu Camii ve Edirne Eski Camii minberlerinde aynalık altı görülmez. Bursa Ulu Camii minberinde ise aynalık altı, sağır olarak silmelerle küçük boyutlu, dilimli kemerli görünümlü on iki panoya bölünmüştür (11. Foto.). Bursa Ulu Camii minberinin aynalık altında yer alan panoların benzerlerini aynı usta tarafından yapılan Manisa Ulu Camii minberinde de görmek mümkündür. Daha sonraki dönemlerde bu uygulama yerini dilimli kemerli açıklık şeklinde bir düzenlemeye bırakacaktır.

Yan Aynalıklar

Bursa Ulu Camii ve Edirne Eski Camii minberlerinin yan aynalıklarının doğu ve batı yönü birbirinden farklılık gösterir. Bergama Ulu Camii minberinde ise aynalık yüzeyleri iki yönde de birbirinin aynısıdır. Aynalığın etrafı bordür ve silmelerle kuşatılarak ve zeminden dışa taşırılarak vurgulanmıştır. Bursa Ulu Camii minberi ve Edirne Eski Camii minberinde ise aynalık dışa taşırılmamıştır, ayrıca bu örneklerde aynalığın etrafını silmeler çevrelemez. Bergama Ulu Camii minberinin yan aynalıkları süslenmemiştir.

Malzeme açısından farklılık gösterse de, süsleme programı bakımından birbirine en yakın örnekler Bursa Ulu Camii ve Edirne Eski Camii minberinin aynalıklarıdır (12-15.Foto.). Her iki örnekte de yüzey çok kollu yıldızlarla geometrik taksimatlara ayrılmış ve her bir parçanın içi bitkisel motiflerle doldurulmuştur. Bu düzenleme Selçuklu minberlerinde de uygulanıyordu. Erken Osmanlı Döneminde minberler üzerinde hâla Selçuklu etkisinin devam ettiğini görmekteyiz. Aynalık altı bölümleri daha kısa tutulduğu için aynalık panosu bu iki örnekte daha geniştir.

Korkuluklar

Minber korkuluklarının etrafı düz, içbükey ve dışbükey silmeden sonra düz bir bordürle vurgulanmıştır. Her iki yönde farklı özellik taşıyan Bursa Ulu Camii minber korkuluğu diğerlerinden ayrılmaktadır. Silmelerin kullanılmadığı bu minberde korkuluğun etrafını tek sıra düz bordür kuşatmaktadır.

Minber korkulukları süsleme açısından ise birbirinden farklılık göstermektedirler. Bergama Ulu Camii minber korkuluğunda zemin oyma tekniğinde çember yaylarıyla oluşturulmuş sekiz kollu yıldızların tekrarından oluşan kompozisyon minberin her iki yönünde de aynı şekilde uygulanmıştır (16. Foto.). Bursa Ulu Camii minber korkuluğu ise her iki yönde farklıdır. Doğu yönünde, deliği tekniğinde sekiz kollu yıldız ve sekizgenlerden oluşan geometrik kompozisyon korkuluk bütününe yerleştirilmiştir. Diğer yönde ise zemin oyma ve deliği tekniğinde işlenen panolar dönüşümlü olarak kullanılmıştır (17-18. Foto.). Deliği tekniğinde işlenen panolar doğu yönü ile aynıdır. Diğer panolarda birbirinden farklı olarak zemin oyma tekniğinde geometrik motifler işlenmiştir. Erken dönem minberleri içinde korkuluklar açısından en farklı uygulama Edirne Eski Camii minberinde görülmektedir. Diğerlerinde geometrik kompozisyonlar

kullanılırken, burada bitkisel motifler tercih edilmiştir (19-20. Foto.). Edirne Eski Camii minberinin korkuluğu yenilenmiştir. Ancak korkuluğa ait asıl parçalar cami içinde muhafaza edilmektedir. Bu parçalardan özgün şekli hakkında fikir edinebiliyoruz. Saadet düğümleriyle birbirine bağlanan lotus ve kapalı form rumiler dönüşümlü olarak sıralanmaktadır. Korkuluğun etrafını ise rumi ve çiçeklerin dönüşümlü yerleştirilmesiyle oluşan bordür çevrelemektedir.

Köşebentler

Edirne Eski Camii minberinde köşebent mevcuttur ancak, daha sonraki onarımlarda yenilediği için özgün değildir. Bu yüzden aslına uygun olup olmadığını bilemiyoruz. Bursa Ulu Camii minberinde korkuluğun devamındaki bordür, korkuluktan yukarı taşacak şekilde uzatılmasıyla elde edilmiş ve kenarları dilimlenerek dalgalı bir form oluşturulmuştur. Tam olarak köşebent özelliği taşımamaktadır.

Geçitler

Geçitler iki şekilde düzenlenmişlerdir. Birinde dikey olarak yerleştirilmiş, kapalı, dikdörtgen pano şeklinde düzenlenirken, diğerinde sivri kemerli açıklık şeklindedir. Bursa Ulu Camii ve Edirne Eski Camii minberlerinin geçitleri dikdörtgen bir pano şeklinde düzenlenmiş, panoların etrafı rumili bir bordürle kuşatılmıştır. Bursa Ulu Camii'nde pano yüzeyi dikey ekseninde birbirine bağlanan on bir, on dört, on üç ve on bir kollu yıldızlarla geometrik taksimatlara ayrılmış ve her bir parçanın içi rumi, lotus ve palmetten oluşan kıvrık dallarla doldurulmuştur (21.Foto.). Edirne Eski Camii minberinde ise dikey ekseninde birbirine bağlanan merkezi kompozisyonlu bitkisel motifler yüzeyi doldurmaktadır (22. Foto.). Erken dönemde geçit bölümünün açıklık şeklinde düzenlendiği ilk örnek Bergama Ulu Camii minber geçididir (23. Foto.). Geçit bölümünün sivri kemerli açıklık şeklinde düzenlenmesi açısından da Klasik Osmanlı minber formu açısından öncü sayılabilir. Daha sonra Klasik dönemde Amasya II. Bayezid Camii minberinde gelişerek devam eden bu uygulama Edirne II. Bayezid Camii minberinde esas şeklini almıştır.

Geçit Üstü Panoları

Geçit üstü bölümü sadece Bursa Ulu Camii'nde görülmekte ve iki sıra bordür arasına yerleştirilmiş dikdörtgen bir panodan oluşmaktadır. Alttaki bordüre çift katlı zemin oyma tekniğinde bitkisel ve yazılı süsleme yapılmıştır. Panonun etrafını düz bir bordür çevreler. Pano yüzeyine zemin oyma tekniğinde geometrik motifler işlenmiştir. Ortada yer alan altı kollu yıldızın kollarından çıkan kırık çizgilerle yüzey doldurulmuştur. Üstteki bordürde ise, bir tepeliğin taç ve kök kısmından çıkan saplara eklenen dilimli rumilerden oluşan kompozisyon yatay ekseninde birbirine bağlanarak tekrarlanmaktadır.

Köşk Yan Panoları

Köşk bölümünün doğu ve batı yönünde kalan boşluğu kapatan ve korku-

lukla seviye bakımından bütünlük gösteren yan panolar estetik özelliklerinin yanı sıra fonksiyonları açısından da minberlerde yer alan tamamlayıcı elemanlardan biridir. Bu panolar köşkü taşıyan ayak ya da sütunların arasında kalan boşluğu doğu ve batı yönde kapatmakta, süsleme açısından korkuluk ile uyum sağlamaktadır. Panolar her iki yönde aynı ya da farklı olabilmektedir. Bursa Ulu Camii minber korkuluğunda olduğu gibi köşk yan panoları da her iki yönde birbirinden farklı yapılmıştır. Yıldız kol sayıları birbiri ile aynı olan kompozisyonun geometrik kurgusu birbirinden farklılık göstermektedir. Edirne Eski Camii'nde minbere ait parçalardan anladığımız kadarıyla korkuluk ile aynı şekilde süslenmiştir. Bergama Ulu Camii'nde köşk yan panoları yapılmamıştır.

Köşkler

Köşk bölümünde köşk taşıyıcıları, taşıyıcıları birbirine bağlayan kemerler ve kemer köşelikleri birbirinden farklılık göstermektedir. Bursa Ulu Camii minberinde köşk taşıyıcıları dikdörtgen şekillidir. Sütunlar arasındaki dilimli kemerler işlevsellikten ziyade süsleme amaçlıdır (24. Foto.). Bergama Ulu Camii minber köşkünde taşıyıcıların köşeleri pahlanmış, kaide ve başlıklar köşelere yerleştirilen birer mukarnas bademi ile hareketlendirilmiştir. Taşıyıcılarda kaide ve başlık uygulaması ilk olarak bu minberde karşımıza çıkar ve sivri kemerlerle birbirine bağlanmıştır (25. Foto.). Edirne Eski Camii minberinin köşk kısmı yenilediği için özgün durumu hakkında bir şey söyleyemiyoruz (26. Foto.). Bursa Ulu Camii minber köşkünün tavanı prizmatik üçgenlerden oluşmaktadır. Diğerleri düz tavanlıdır.

Kasnaklar

Bursa Ulu Camii ve Bergama Ulu Camii minberlerinde kasnak kullanılmamıştır ve külah doğrudan köşke oturmaktadır. Edirne Eski Camii minberinin kasnak ve külahı özgün olmadığı için evvelki hali konusunda fikrimiz bulunmamaktadır.

Külahlar

Külahlar birbirinden farklılık göstermektedir. Bursa Ulu Camii minberinin poligonal külahı üçgen parçalardan oluşmaktadır Aynı uygulamayı Aydınoğulları Beyliğine ait Birgi Ulu Camii minberinin külahında da görmekteyiz²⁰. Bergama Ulu Camii minber külahı prizmatiktir. Edirne Eski Camii külahı özgün değildir.

Alemler

İncelediğimiz örnekler hilal şeklinde alemlerle sonlanmaktadır. Alemlerin özgün olup olmadığı konusunda elimizde bilgi bulunmamaktadır.

Süsleme

Erken Dönemde incelediğimiz minber örneklerinin özellikle süslemede kul-

²⁰ Birgi Ulu Camii minberi için bkz., Bayat, A.H., "Birgi Ulu Camii Minberi (712-1322)", Vakıflar Dergisi, Sayı: XXII, Ankara, 1991, s. 133-150

lanılan motif ve kompozisyonlar açısından Selçuklu geleneğini büyük oranda devam ettirdikleri görülmektedir. Bunun yanı sıra az da olsa motiflerde farklılaşmanın başladığı gözlenebilmektedir. Selçuklu üslubunda işlenmiş rumi, lotus ve palmetlerden oluşan kompozisyonların yanı sıra hatayi grubunda yaprak ve çiçekler varlığını hissettirmeye başlamıştır. Geometrik ve bitkisel motifler dengeli biçimde kullanılmıştır. Çoğunlukla bütünü oluşturan parçalarda geometrik formlar tercih edilmiş ve geometrik şekillerin içi bitkisel olarak süslenmiştir.

Geometrik süsleme oldukça yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Geometrik motifler ya tek başlarına yüzeyleri doldurmuşlar ya da yüzeyleri oluşturarak bitkisel motiflerle süslenmişlerdir. Tek ve çift sayılı kollu yıldızlar aynı kompozisyon içinde çok başarılı bir şekilde kaynaştırılmıştır.

Bursa Ulu Camii ve Edirne Eski Camii minberlerinde süsleme minberin bütün elemanlarına hâkim durumdadır. Kol sayıları birbirinden farklı yıldızların yatay, dikey ve çapraz ekseninde birbirlerine kırık çizgi sistemiyle bağlandığı görülmektedir. Bursa Ulu Camii minberinde, batı cephede dokuz, on, on iki kollu yıldızlar, doğu cephede ise sekiz ve on iki kollu yıldızlar birbirine bağlanmaktadır. Geçit bölümünde, minberin batı yönünde dokuz, on, on bir kollu, batı yönünde ise on, on bir, on üç, ve on dört kollu yıldızlar birbirine bağlanmaktadır. Edirne Eski Camii minberinin geçit bölümünde ise batı yüzünde altı ve yirmi dört, doğu yüzünde sekiz, on, on iki ve on altı kollu yıldızlar yüzeyi doldurmaktadır.

Tek ve çift sayılı kollu yıldızların kırık çizgilerle birbirine bağlanmasıyla oluşturulan kompozisyon Klasik Dönem başlarına kadar devam etmiş, sonra yerini çift kollu yıldızlara bırakmıştır.

Erken Dönem Osmanlı minberlerinde bitkisel motifler ya tek başlarına bordür veya pano yüzeylerini doldurmuşlar ya da geometrik parçaların içine yerleştirilmişlerdir (6-7. Çizim). Erken dönemde genellikle yaprak karakterli motifler karşımıza çıkmaktadır. Bu gruba ait örnekleri rumi, palmet ve lotuslar teşkil etmektedir. Bunların yanı sıra hatayileri de görmek mümkündür. Rumi motifleri ya tek başlarına bordür veya yüzeyi doldururlar ya da lotus ve palmetlerle birlikte dönüşümlü olarak sıralanarak kompozisyonu tamamlarlar. Genellikle yüzeylerde ana motifi rumi teşkil eder. Rumiler, palmet ve lotuslarla birlikte kullanıldıkları zaman kesinlikle aynı saptan çıkmazlar, ayrı dallar üzerinde sıralanırlar ve birbirlerini alt-üst katederek süslemeyi oluştururlar. Sade, kanatlı, dilimli ve sencide rumi denilen tipleri aynı minber üzerinde aynı kompozisyon içinde bir arada görmek mümkündür. Özellikle Bursa Ulu Camii ve Edirne Eski Camii minberleri rumi, lotus ve palmet üçlüsünün çok farklı kompozisyonlarla kaynaştırıldığı zengin örneklerdir. Hem bordür yüzeyleri hem de yüzeyleri oluşturan her bir geometrik parçanın içi bu şekilde süslenmiştir. Bunların yanı sıra hatayiler de bu iki örnekte çok başarılı bir şekilde kullanılmışlardır. Bergama Ulu Camii giriş tacında hatayiler küçük demetler halinde ya da kemer köşeliğinde kıvrım dallar üzerinde görülmektedir.

Bu dönemde yazı, kitabelerde ve Kelime-i Tevhid içeren yazı panolarında

görülmektedir. Bursa Ulu Camii minberinde inşa ve usta kitabesi yer almaktadır. Diğerlerinde ise bu şekilde bilgi yoktur. Genellikle sülüs ve kufi yazı kullanılmıştır. Sülüs yazı Bursa Ulu Camii minber kitabeliğinde ve korkuluğu çevreleyen bordürlerde, Edirne Eski Camii minber kitabeliğinde ve geçit panosunu çevreleyen bordürde, ayrıca Bergama Ulu Camii minber kitabeliğinde karşımıza çıkar. Kufi yazı, Edirne Eski Camii minber kitabeliğinde sülüs hatla birlikte, geçit panosunu çevreleyen bordürde ise zencirek şeklinde birbirini alt üst kat eden bordürde sülüs hatlı bordürden ayrı olarak kullanılmıştır. Bergama Ulu Camii minber girişinin tacında 45° lik açıyla ters aynalı yazı kullanılmıştır. Erken örneklerde henüz hat sanatı olgunluğa erişmediği için çok başarılı örnekler değildir.

Sonuç olarak; Erken Dönem Osmanlı Minberleri form ve süsleme açısından hem Selçuklu geleneğinin devamını sağlamaları hem de Klasik Dönem Osmanlı minber formunun oluşumunda öncü olmaları açısından geçiş dönemini oluşturmaktadırlar. Yüzeylerini dolduran motiflerle dönemin geometrik, bitkisel ve yazılı süslemesi konusunda yeterli malzeme sunmaktadırlar.

Kaynaklar:

- » Arseven, C.E., "Minber", Sanat Ansiklopedisi, Cilt: III, İstanbul, 1966, s. 1413
- » Asghar, F., "The Role of the Islamic Pulpit", Journal of Communication, 29:3, 1979, p. 102-106
- » Bloom, J., "The Masterpiece Minbar", Saudi Aramco World, 48:3, May/June 1998, p. 2-11
- » Bayat, A.H., "Birgi Ulu Camii Minberi (712-1322)", Vakıflar Dergisi, Sayı: XXII, Ankara, 1991, s. 133-150
- » Can, Y., "Erken Dönem İslâm Toplumunda Mevcut Sosyo Kültürel ve Dini Bazı Duyarlılıkların Sanata Yansımaları", İstem, Yıl: 4, Sayı: 8, Konya, 2006, s. 109-130
- » Can, Y. - Gün, R., "Erken Dönem İslam Mimarisinde Yabancı Usta ile Devşirme ve Yabancı Malzeme Kullanımı", İstem, Yıl: 4, Sayı: 8, Konya, 2006, s. 131-144
- » Çam, N., İslâm'da Sanat, Sanatta İslâm, Ankara, 1999
- » Diez, E., "Minber", İslâm Ansiklopedisi, Cilt:8, İstanbul, 1979, s. 335-337
- » Dündar, A., Arşivlerdeki Plân ve Çizimler Işığı Altında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. ve XIX. Yüzyıl), Ankara, 2000
- » Eyüp Sabri Paşa, Mir'ât'ül - Haremeyn, Cilt: 2, İstanbul, H. 1304 (1887)
- » Goitein, S.D., "The Origin and Nature of the Muslim Friday Worship", The Muslim World, Vol. XLIX, 1959, p. 183-195
- » İbn-i Haldun, Mukaddime, (Çev. Halil Kendir), Ankara, 2004
- » Köksal, M.A., İslâm Tarihi, Cilt: 1, İstanbul, 1967
- » Meier, F., "Der Prediger Auf Der Kanzel (Minbar)", Bausteine II: Ausgewählte Aufsätze zur Islamwissenschaft, Stuttgart, 1992, p. 672-695
- » Michell, G., Architecture of the Islamic World, London, 1978
- » Muhammed Abdulhay el-Kettâni, Et-Terâtibu'l-İdâriyye (Hz. Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar), Cilt: 1, İstanbul, 1990
- » Öney, G., Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları, Ankara, 1992
- » Önkal, A. - Bozkurt, N., "Câmi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt: 7, İstanbul, 1993, s. 46-56
- » Petersen, A., Dictionary of Islamic Architecture, London, 1996
- » Ronart, S. - Ronart, N., Concise Encyclopaedia of Arabic Civilization, Amsterdam, 1959
- » Sözen, M. - Tanyeli, U., Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1986
- » Turani, A., Sanat Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 2000
- » Zwemer, S.M., "The Pulpit in Islam", The Muslim World, Vol.XXIII, New York, July, 1933, p. 217-229
- » "The Sword Of Mohammed And Ali", The Moslem World, Vol. XXI, New York, April, 1931, p. 109-121

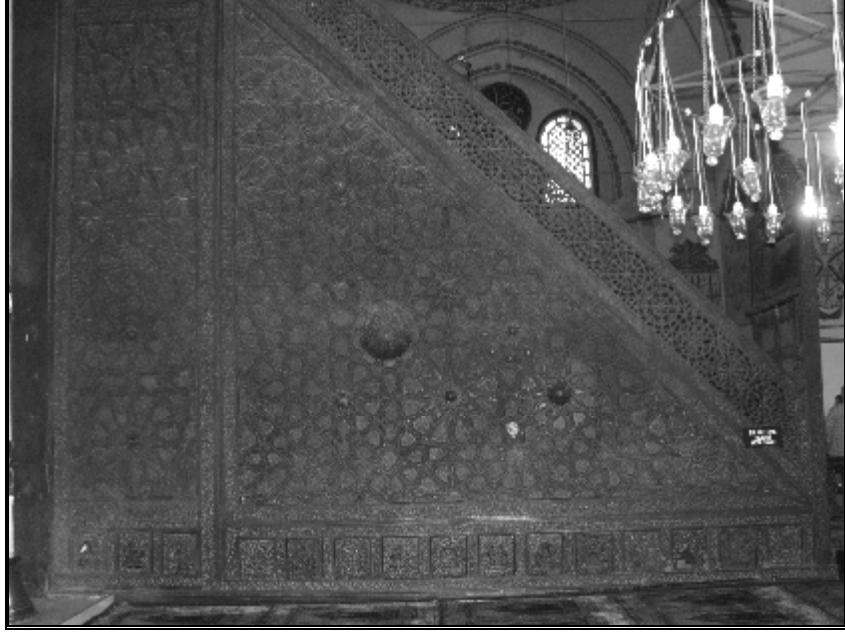
RESİMLER

1. Fotoğraf: Bursa Ulu Camii Minberi, genel görünüş (batı)

3. Fotoğraf: Bursa Ulu Camii Minberi, giriş

2. Fotoğraf: Bursa Ulu Camii Minberi, genel görünüş (doğu)

4. Fotoğraf: Edirne Eski Camii Minberi, genel görünüş

5. Fotoğraf: Edirne Eski Camii Minberi, genel görünüş

6. Fotoğraf: Edirne Eski Camii Minberi, giriş

7. Fotoğraf: Bergama Ulu Camii Minberi, genel görünüş

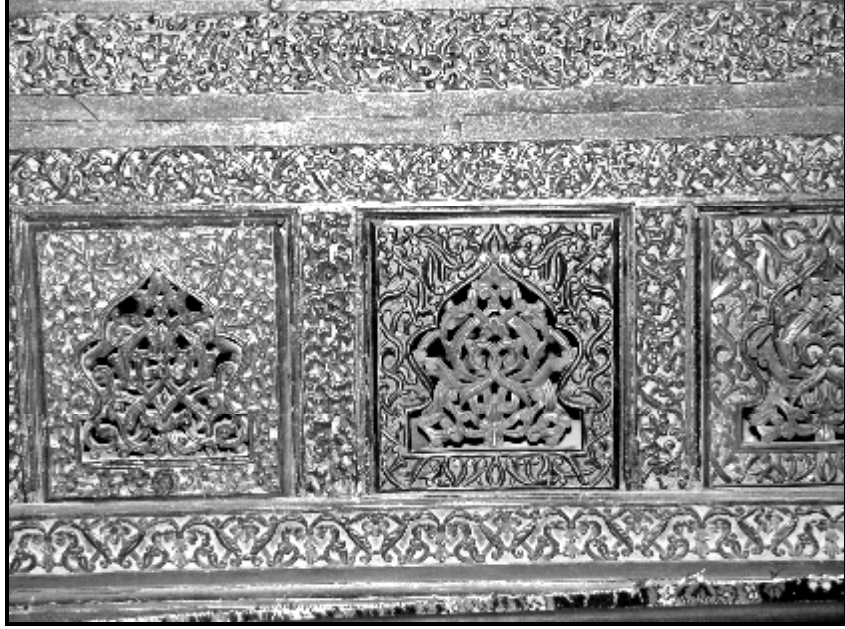
8. Fotoğraf: Bergama Ulu Camii Minberi, genel görünüş

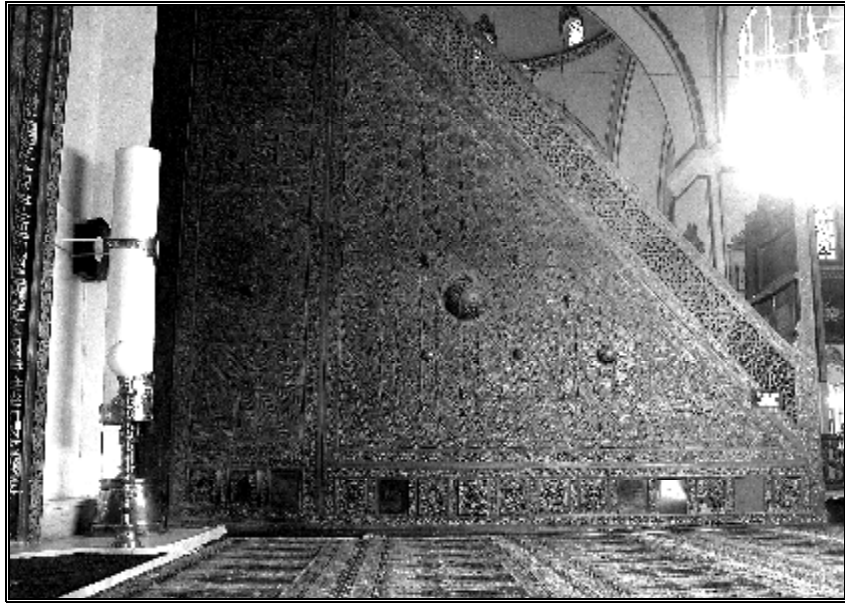
9. Fotoğraf: Bergama Ulu Camii Minberi, giriş

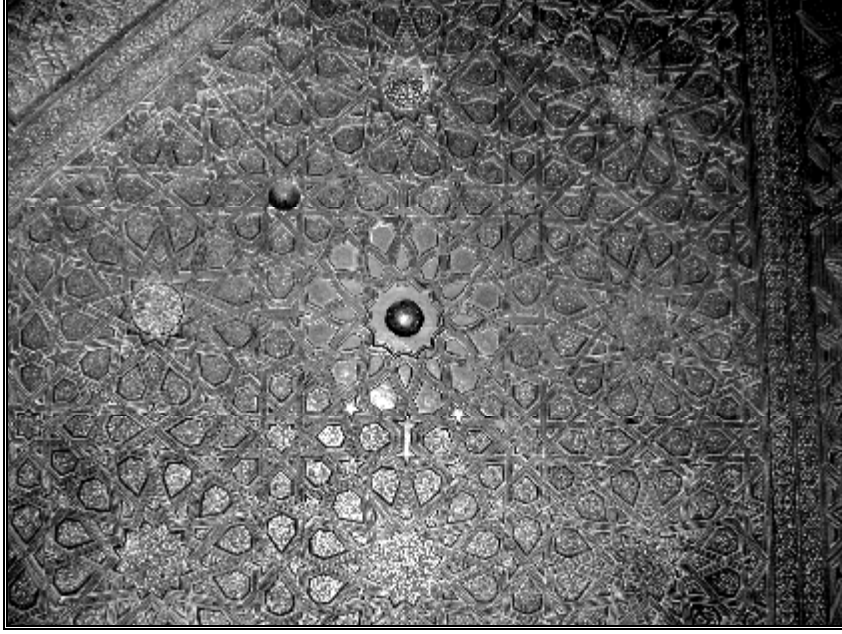
10. Fotoğraf: Edirne Eski Camii, merdiven basamakları

11. Fotoğraf: Bursa Ulu Camii Minberi, aynalıkaltı

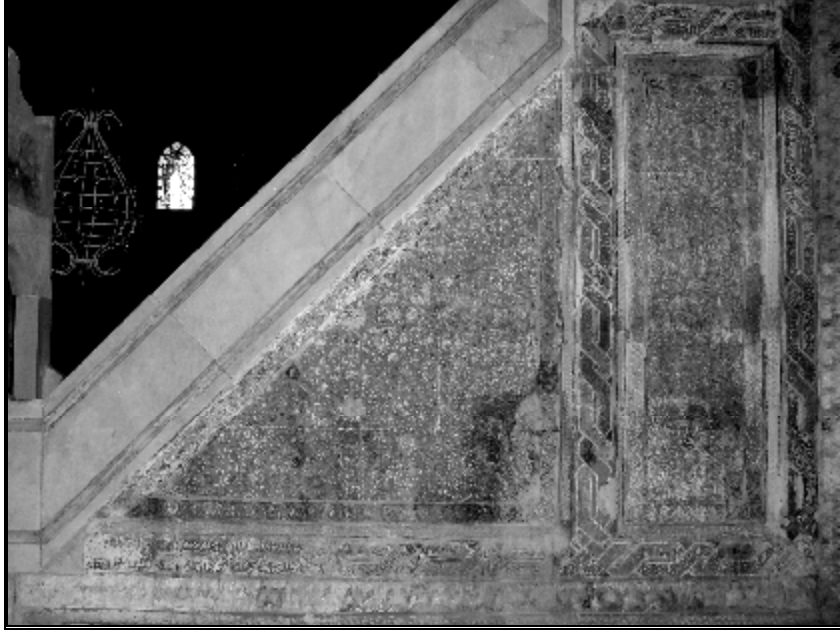
12. Fotoğraf: Bursa Ulu Camii Minberi, yan aynalık (doğu yönü)

13. Fotoğraf: Bursa Ulu Camii Minberi, yan aynalık (batı yönü)

14. Fotoğraf: Edirne Eski Camii Minberi, yan aynalık (doğu yönü)

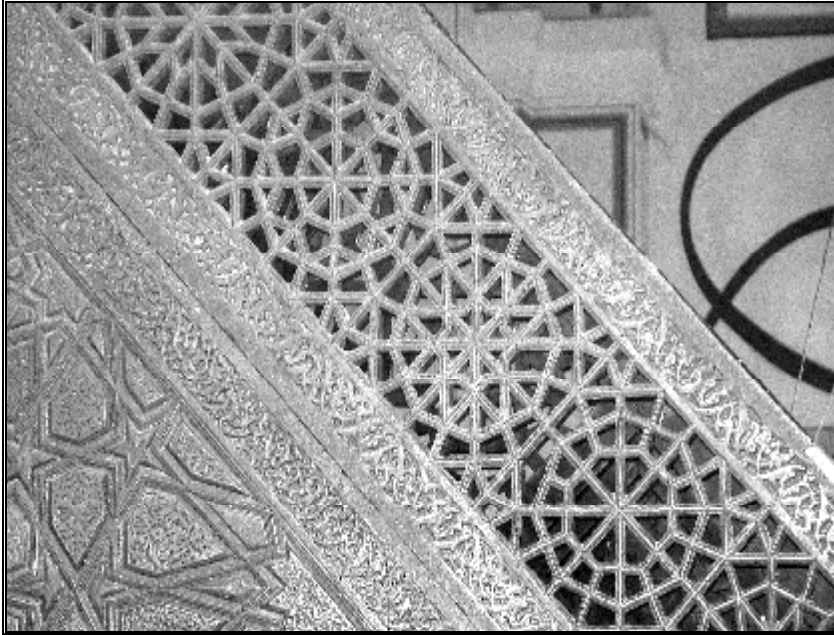
15 Fotoğraf: Edirne Eski Camii Minberi, yan aynalık (batı yönü)

16. Fotoğraf: Bergama Ulu Camii Minberi, yan aynalık ve korkuluk

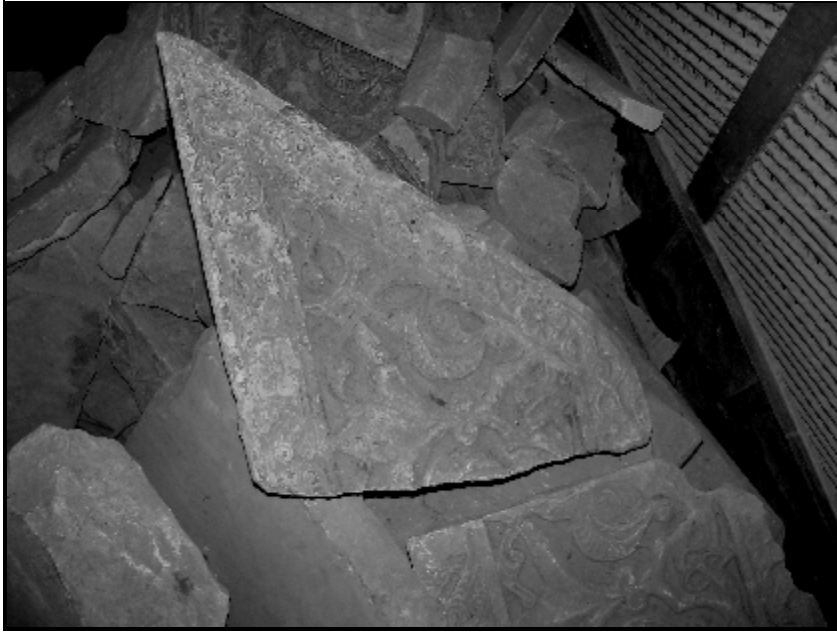
17. Fotoğraf: Bursa Ulu Camii Minberi, korkuluk (batı yönü)

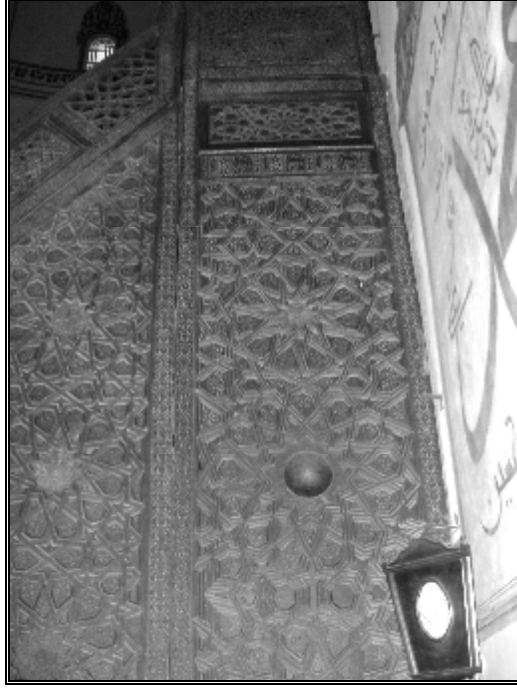
18. Fotoğraf: Bursa Ulu Camii Minberi, korkuluk (doğu yönü)

19. Fotoğraf: Edirne Eski Camii Minberi, korkuluğa ait parçalar

20. Fotoğraf: Edirne Eski Camii Minberi, korkuluğa ait parçalar

21. Fotoğraf: Bursa Ulu Camii Minberi, geçit (batı yönü)

22. Fotoğraf: Edirne Eski Camii Minberi, geçit (batı yönü)

23. Fotoğraf: Bergama Ulu Camii Minberi, geçit

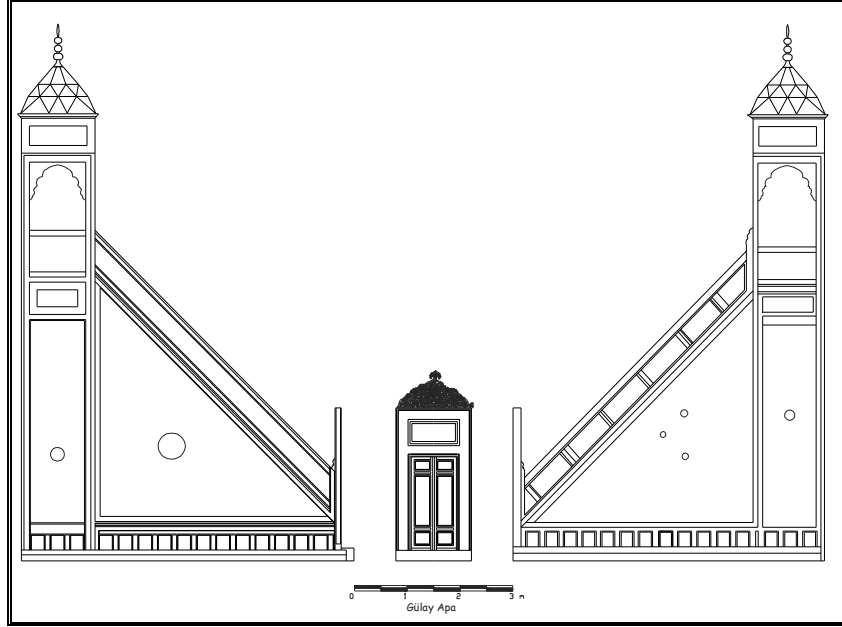
24. Fotoğraf: Bursa Ulu Camii Minberi, köşk ve kūlah

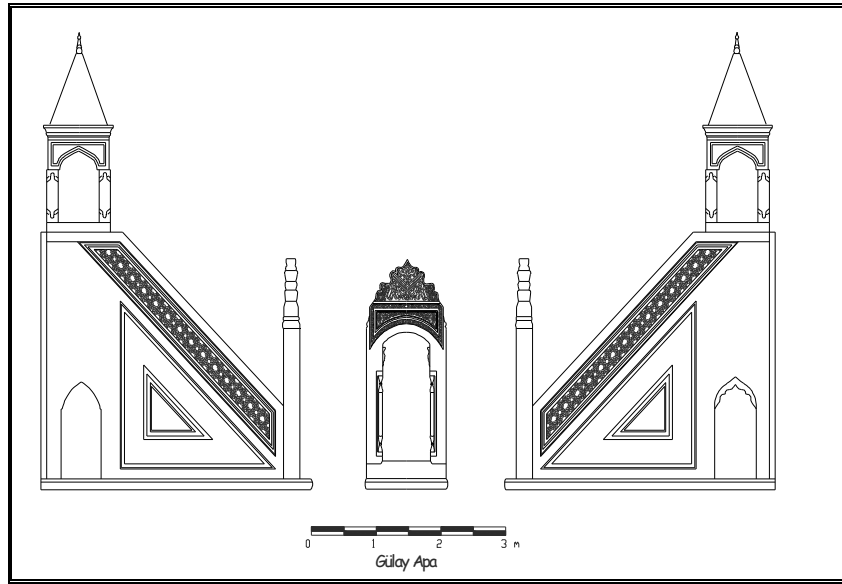
25. Fotoğraf: Bergama Ulu Camii Minberi, köşk

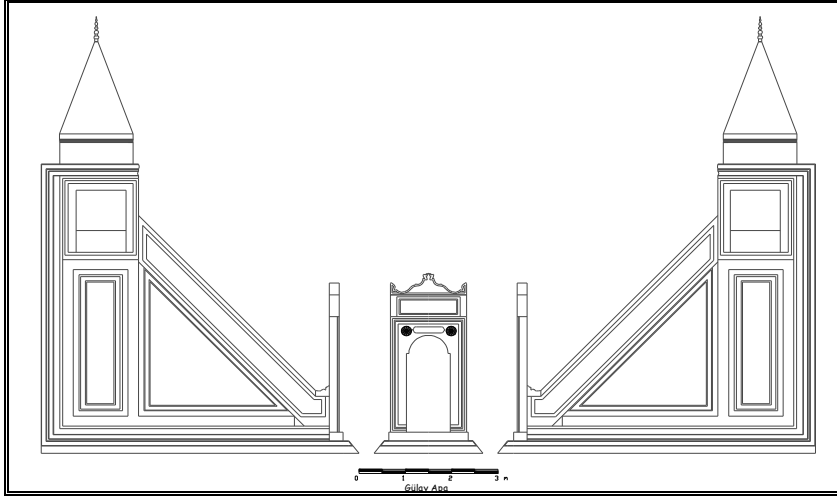
26. Fotoğraf: Edirne Eski Camii Minberi, köşk

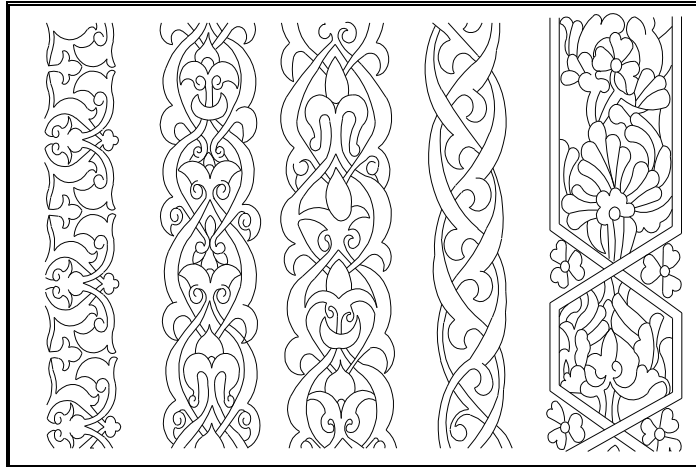
1. Çizim: Bursa Ulu Camii Minberi, genel görünüş

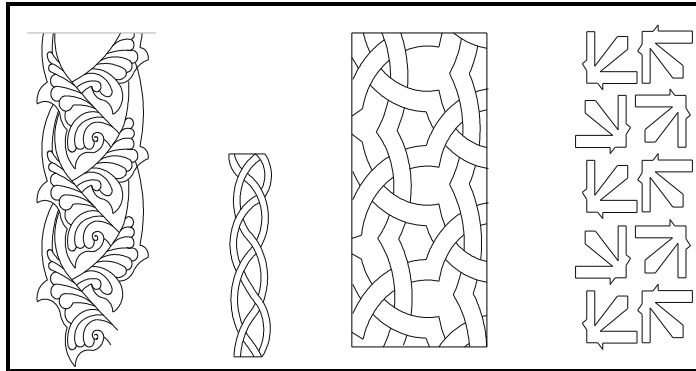
2. Çizim: Bergama Ulu Camii Minberi, genel görünüş

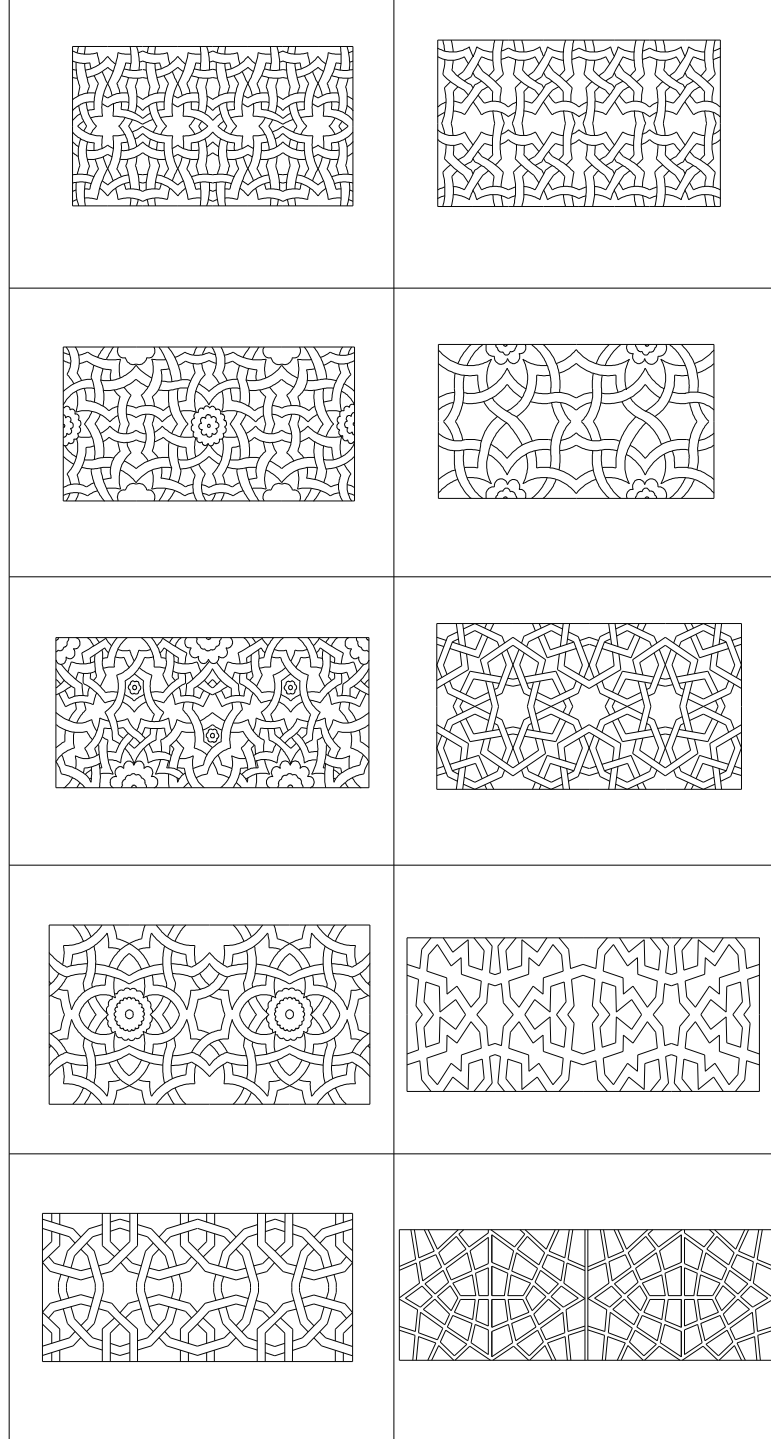
3. Çizim: Edirne Eski Camii Minberi, genel görünüş

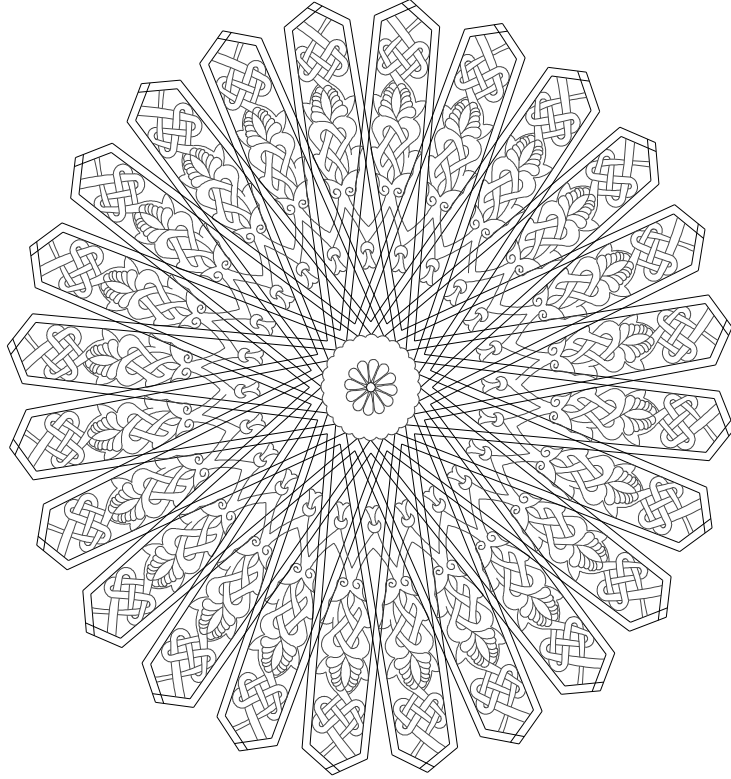
4. Çizim: Bursa Ulu Camii Minberi, bordür detayı

6. Çizim: Edirne Eski Camii Minberi, bordür detayı

5. Çizim: Edirne Eski Camii Minberi, basamak detay

7. Çizim: Edirne Eski Camii Minberi, aynalık detayı